

АНА М. ЗЕЧЕВИЋ

ЗВУКОВНА ПЕСМА

(Звоно Лазе Костића у музичком руху)

САЖЕТАК: Песма Лазе Костића „Звоно”, представља, условно речено, поетску минијатуру, у којој преовладава лирски карактер тема и подтема. У њој је, такође, изражена и драмска тензија. Звоњава звона у даљини само је почетни импулс који покреће песника да истражи и открије своја скривена осећања, а композиторе да омузикале посебну вишеслојну и вишезначну атмосферу коју пружа тон звона.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: звоно, обред, акустични инструмент, песма, звуковна песма, музика, композиција

Многобројни наративни и скриптивни извори указују на то да улога звона као облика људске комуникације датира још од најстаријих времена. Тако, на пример, постоје писани извори из културе Старог Египта и Месопотамије да су звона коришћена у познате сврхе, у јеврејским заједницама 1500 година пре нове ере, као и у античкој Грчкој и у Риму. У најстаријим митолошким предањима људску заједницу представља круг, јер је круг пагански симбол за одбрану од зла. У тим временима, сеоски староста је свако вече, обилазећи село, својим штапом по земљи цртао круг, као апотропејско средство, тј. због заштите од зла и злих духов. С друге стране, постоје разни предмети и различите њихове употребе – да се низом пренесених обреда спречи дејство хтоничних сила (подземне, адске, паклене).

Међутим, тражећи домете најстаријих митолошких предања, са сигурношћу се може тврдити да постоји много већи број функција које обавља звоно – као акустични инструмент: за позивање

на обред, за сигнализацију природних опасности и за друге разноврсне употребе. Звоно има конкретно, симболичко и апотропејско значење, с једне, или скриптивну и акустичну улогу с друге стране.

Навешћемо као пример то да звоно служи као средство да спречава природне непогоде, процесе и пошасте (звоном се код нас на селу растерују громови). У словенској митологији, још у паганским временима (у Пољској и Украјини), постојало је веровање да звоно својим благотворним звуком увећало поспешује раст биљног света (особито на раст хељде).¹ У паганско време житељи града, села окупљали су се испод највећег дрвета. У средњем веку, учење Богумилског покрета, који се развио по целој Европи, инсистирало је на томе да се људи деле на учитеље и ученике. Звоно је окупљало ученике око учитеља (као што данас окупља вернике око свештеника). У хришћанској цркви се на Велики петак, најтужнији хришћански празник, уместо звона чује клепало. С друге стране, звоник је у хришћанству и средњем веку проширио могућност дејства звона. Звоник је највидљивији и најистакнутији део цркве, утврђења, карауле... Истовремено, богати дародаваоци – ктитори граде цркве са комплетном опремом, а они нижег ранга и статуса поклањају цркви иконе и звона. Та наоко безазлена деоба довела је до усавршавања звона као артефакта, тако да је осим масивности и монументалног звука посебна пажња поклоњена лепоти облика, гравирама и скупоценим металу од кога су звона направљена. Да би се умножило његово дејство, он од макропројекта прелази у микропројекат – звоно у кући, као и звоно у цркви.

Хришћански списи садрже податке о томе да се звона појављују тек у V веку, а у нашем народу се верује да су се користила од преднемањићког периода. Пратећи судбину овог инструмента, установили смо да се временом повећава опсег и врсте његовог деловања. На првој страни, са појавом нових секти, звоно губи своју примарну функцију. С друге стране посматрано, у различитим, примењеним и ликовним уметностима, као и сродним делатностима (архитектури, на пример), звоно постаје предмет интересовања, а понегде и незаобилазан инструмент у креирању симфонијске музике.

У свакодневници звоно је акустични предмет којим се паства позива, дозива и обавештава о догађају или наговештава тај догађај. У црквама се звоном позивају верници да присуствују црквеним обредима, свечаностима. Управо зато писци у својим делима звоном симболишу сакрални моменат, најчешће молитву вишим

¹ О овоме видети на сајту www.prozorivrata.com – Iz tradicije, ZVONO – glaznik kroz vekove, ауторке Исидоре Гордић.

силама и божанској сили да би обезбедили заштиту. У сликарству и архитектури посебно место заузимају звоници цркава, док су звона незаобилазна у креирању монументалних ставова симфонијске музике.

Звоно има кодирано значење. У књизи *Leksikon savremene kulture (Teme i teorije, oblici i institucije od 1945. do danas)* Михаел Ерноф је обрадио одредницу „Звуковна песма” и о том појму, између осталог, пише:

Овај жанр акустичке уметности смештен је у интермедијално гранично подручје поезије и музике. Развија се посебно након 1945, као форма која ангажује све органе и алате укључене у процес артикулације, па и сâм апарат за дисање, те тако поезија настаје коришћењем свих човекових потенцијала за производњу звукова.²

Такође, наводи три основна облика звуковне песме: 1. комади који се изводе у реалном времену, 2. *live performansi* у комбинацији са коришћењем предфабрикованог тонског или сликовног материјала или уређаја за акустичку или оптичку репродукцију и 3. комади који настају у студију. Уз визију звоника и присуство свештеника који уводе вернике у цркву, звоно би се могло сврстати у део 2. тип звуковне песме, односно обреда.³

Симболика звона у српској поезији била је инспирација многим песницима. Масивност звона и снажан монументалан звук и одјек имају снажну енергију иницијације и мотивације. Звоном може да се подвуче молитва, да се најави свечани моменат, али и трагичан исход. Поменимо неколико литерарних примера са тематиком звона. Костићева песма „Звоно” (1862) лирског је карактера, која се прикључује циклусу љубавне тематике, по којој је, иначе, карактеристичан Костићев романтичарски поступак. Сва његова експресивност чини тзв. „лични акценат песника” (Винавер). С друге стране, у песми Алексе Шантића (1868–1924) – „Вечерња звона” знатно су драматизоване поетске идеје. Ту звуком звона наизглед почиње и завршава сваки дан. Између њиховог оглашавања тече уобичајен живот породица које раде, боре се свакодневно за егзистенцију и покушавају да достојанствено живе. Но, када

² М. Е. /Mihael Erhof/, „Zvukovna pesma”, *Leksikon savremene kulture (Teme i teorije, oblici i institucije od 1945. do danas)*, стр. 770–771 (двостубачно). Приредио Ралф Шнел, „Плато”, Београд 2008.

³ Свему овоме можемо да додамо још један облик *звуквоне ѿесме* – поступак израде звона. Том темом се детаљно бавио Фридрих Шилер, који је сва своја сазнања уткао у „Песму о звону” (1799). Дуго се интересовао за занат ливења звона, проучио је детаљно радне процесе и техничке термине, а натпис звона Катедрале у Шафхаузену, изливеденог у Базелу 1486. године, изабрао је за свој мото.

звона утихну, као психолошки одјек, песник чује, осећа и преживљава оно што предосећа и о чему подсвесно размишља – муку радника, буку чекића, јаук брата, клетву милиона гладних људи. Снажан драмски моменат у којем је звоно носилац најдубљих осећања проналазимо, такође, у Шантићевој песми социјалне тематике „Вече на шкољу”. Ова песма има две врсте слика.⁴ На почетку песме (која има укупно четири строфе), у 1. строфи песник даје статичну, визуелну слику хладне ноћи у којој „трне задњи румени зрак”. Већ у наредној строфи он даје динамичку слику – акустичну слику, јер звоно јеца, уздише, тужи:

И јеца звоно,
Боно,
По кршу дршће звук;
С уздахом туге
Дуге
Убоги моли пук.⁵

У „Песми о песми” (1881), аутор Вук Стефановић Караџић надахнут је природом око себе и животним ситуацијама, те своја интимна осећања и доживљаје изражава, између осталих, овим стиховима:

Над мртвацем песма плаче:
„Свјати Боже”
А из гроба нади ничу,
Па се множе.
Та и гроб је тек колевка
Бољег дања.
– И звона су само песме
Поуздања.⁶

⁴ Видети књигу *Pesnička slika*, приредио Милослав Шутић, „Нолит”, Београд 1978. У њој се налазе прилози о: слици и сензацији, речи и слици, ту је обрађена тзв. језичка слика, потом метафора и слика, симбол као слика, класична и савремена песничка слика и друге.

⁵ Цитат дела песме „Вече на шкољу” преузет је из књиге: А. Шантић, *Пјесме*, „Просвета”, Београд 1950, стр. 74.

На овом месту бисмо напоменули и то да је композитор Дејан Деспић компоновао „Шантићев триптих”, оп. 169, за четворогласни мешовити хор (2004). Прва песма коју је обукао у музичко рухо управо је „Вече на шкољу”, друга је „Невесињска туга”, а трећа – „Ми знамо судбу” (чине је 1. строфа песме „Ми знамо судбу” и 2. строфа песме „Слобода”). О овом Деспићевом опусу писали смо детаљно у огледу „*Šantićev triptih Dejana Despića*” у књизи *Sklad reči i tona (Komparativističke studije i ogledi)*, „Тули”, Вршац 2016, стр. 23–36.

⁶ У питању је осма, од деветнаест строфа цитиране песме. Цела песма налази се у књизи: Јован Јовановић Змај – *Изабрane пјесме*, (Београд, 2016, стр. 80).

Песма је верни пратилац човека и у добру и у злу; она бодри, пева се на молитви у цркви, она најављује славље, њоме се тугује... Песма даје „поуздање” да након смрти долази нови живот – „бољи дан”.

Поменимо и песму „Звона” песника Радомира Продановића (1915–1944) – у питању је ода дивљој, неосвојивој, драматичној природи... У наредном цитату, одломку „романа у стиховима” Ђорђа Сладоја (1954), уочава се синергија паганског и хришћанског, материјалног и духовног, природног и недокучивог:

И наша мала црква
Где о Великој Госпи
Некаква етно-групица
У закрпама додолским
У ритму ирокешком –
Уместо светле росуље
Ветрова кротких
И госпојине мане –
Призива народ
Ишчезо у маглама
У одјецима звона
Која у благе дане
Потеже нечија
Рука невидљива
Док трепти
Светлост Свемилосна
И утва заборавана
У златној пени плива.⁷

Наведеној песни Ђорђа Сладоја која чини завршни акорд читавог романа (целина бр. 22), претходиле су још неке песме чији се делови могу приписати *звучној њесми*, тако да се показује како звоно представља лајт-мотив песников који понавља тонове истоветне поетске идеје. Тако, на пример, у песни бр. 10 на страницама 43–44 у завршници су стихови:

И друге тешке последице
Још ћемо дуго осећати
Кад утихнуше звуна,

као и у звездицом одвојеној песни на страни 45:

⁷ Ђорђо Сладоје, *Могре жилице (роман у стиховима)*, Центар за српске студије, Београд 2021, стр. 152.

Сад крај ње прођемо
Скуњено поребарке
У страху да јој се звона
И сама не огласе –
Не би ни Свети Петар
Смео да се закуне
Како ће да на спасе
Кад се мјешина надме
И трострук пламен суне
На оног ко власт пањка
И мрси му рачуне.

Очигледно је да су његове песме овога порекла настале под изузетно јаким утицајем његовог земљака Алексе Шантића, о чему посебно сведочи 13. песма на страни 51, у стиху:

По кршу у срцу јеца дуго боно-

Костићева песма „Звоно” састављена је од три катрена, писана у шестерцима. Свака строфа је катрен сачињен од стихова шестераца. Наводимо је *in extenso*:

Звоно, звоно мало,
што те, звоно, боли,
те се тако тужно
разлежеш по доли?

И моје је срце
завонило јако,
по моји’ се груди’
разлеже једнако.

Срце моје звони
од тешкога клатна,
то је клатно тешко
њена слика златна.⁸

⁸ Песму смо цитирали из збирке – Лаза Костић: *Песме*, приредио Владимир Отовић, Матица српска, Нови Сад 1989. стр. 132, а која је објављена у оквиру *Сабраних дела* Лазе Костића, у редакцији Младена Лесковца. У овом издању, испод песме пише да је песма из 1861. године. Но, у збирци *Песме* из 1909. године (Матица српска, бр. 27, 28, 29, Нови Сад), налазимо шмустиклу (на стр. 8), на којој пише да су у том делу књиге смештене песме из периода: 1862–1864.

Лаза Костић је ову прегнантно остварену лирску творевину, прожету намерно траженим наивизмом, написао на почетку поетског стварања. Песму је конципирао тако да њен крајњи ефекат буде смештен у завршном поетском катрену. А познато је из теорије књижевности да завршни стихови морају обавезно садржати јаку звучност и морају остварити посебан ефекат који се огледа у памћењу тог сегмента песме, с друге стране посматрано.⁹ Костић је 1860. године, у тек покренутом часопису *Даница* Ђорђа Поповића, у Новом Саду, објавио више песама. Такође, сарађује са *Лейтисом Мајице српске*, у коме објављује приповетку „Минехаха”. Наредне године, у Будимпешти, српски ђаци су основали дружину „Преодница” и у њој Коста Руварац и Лаза Костић представљају најистакнутије чланове. Они наредних година редовно објављују своје текстове у алманаху Друштва. Истовремено, Костић своје песме редовно објављује у *Даници*, Змајевом *Јавору* и *Србском лейтису*.

Костићево „Звоно”, иако представља, условно речено, поетску минијатуру, иако у њој преовладава лирски карактер тема и подтема, ипак има изражену драмску тензију. Звоњава звона у даљини само је почетни импулс који покреће песника да истражи и открије своја скривена осећања. У првој строфи он пита звоно – зашто тужно звони, шта га то боли? Песник не полази од тога да звоно можда звони због неког срећног догађаја... Не, песник унапред закључује да постоји нека одређена бол због које се звоно огласило. Он одмах констатује да се и у његовом срцу разлежу бол и туга. Снажан емотивни доживљај прожима стих у којем се бол: „по моји’ се груди’ / разлеже једнако”. Тек у трећој строфи песник открива да та бол која тутњи и удара као клатно, заправо, представља бол због његове драге – то тешко „клатно” је „њена слика златна”. Песника боли удар клатна, али га се и не одриче.

У музици звоно, такође, има вишенаменски значај. Као део секције ударалки је незаменљив инструмент сликања атмосфере у симфонијском оркестру и сачињен је од низа цеви различитих дужина које су окачене о специјални рам. Тон звона се добија ударцем дрвеног чекића са филцаном главом у одговарајућу цев. Звона и тимпани одувек имају посебну драматуршку улогу у креирању атмосфере музичког тока (можемо указати на понеку кап у океану, као што је кантата „*Carmina Burana*” Карла Орфа, ораторијум „*Стварање света*” Јозефа Хајдна, као и многобројне симфоније). Ретко

⁹ Мноштво занимљивих информација о књижевним и позоришним врстама може се прочитати у *Реčнику књижевних родова и врста*; с пољског превела Ивана Ђокић Саундерсон, „Службени гласник”, Београд 2015.

се звоно појављује у соло-песми, жанру који је најчешће пропраћен пратњом клавира, гудачког квартета или мањег камерног састава. Управо је звоно важан драматуршко-музички инструмент композитора Светозара Саше Ковачевића.

Савремени композитор, оргуљаш и кантор Светозар Саша Ковачевић (1950) компоновао је Костићеву песму „Звоно”, према његовим речима – „у стилу Исидора Бајића, по традицији војвођанске староградске песме”.¹⁰ Ноте ове композиције објављене су у ауторској збирци *12 solo-pesama* у издању „Прометеја” из Новог Сада, 2017. године. На заједничком компакт-диску више аутора, а под насловом „Међу јавом и мед сном” Ковачевићеву песму су снимили баритон Александар Ракићевић и аутор, за клавиром.¹¹

¹⁰ Композитор, оргуљаш и кантор Светозар Саша Ковачевић (Жабал, 1950), редовни је професор Академије уметности у Новом Саду. Након завршене ниже и средње музичке школе „Исидор Бајић” у Новом Саду (Вокално-инструментални одсек – Хармоника и Теоретски одсек) наставља студије композиције у класама: проф. др Виктора Шафранека, проф. Николе Петина, акад. Рудолфа Бручија, акад. Василија Мокрањца. Дипломирао је у класи проф. Душана Радића на Академији уметности у Новом Саду. Наступао је на просторима бивше СФРЈ као пијаниста, оргуљаш – као солиста и у камерним саставима. Похађао је бројне семинаре за градњу и штимовање оргуља (Хрватска, Белгија), као и семинаре из камерне музике (Холандија). Предавао је хармонику у нижој музичкој школи „Даворин Јенко” у Београду, био корепетитор опере и балета Српског народног позоришта у Новом Саду и у Департману драмске уметности Академије уметности у Новом Саду за предмет: Техника гласа. У новосадској средњој музичкој школи „Исидор Бајић” предавао је предмете Корепетиција и Читање с листа на клавирском одсеку. Од 1990. до 2010. године био је оргуљаш и кантор Реформатско-хришћанске цркве у Новом Саду и Сомбору. Након тога, све до одласка у пензију, као редовни професор предавао је предмет Свирање и читање оркестарских партитура, на Академији уметности у Новом Саду, у Департману музичке уметности. Његов опус обухвата преко 300 композиција духовне музике, симфонијске и камерне музике, инструменталне и сценске музике, као и соло-песме, за које је добио многобројна признања у нашој земљи и из иностранства. Издвајам: Трећу награду на фестивалу нових композиција за оркестар хармоника (1973), награду за сценску музику у представи „Паткица Жуткица” на 28. фестивалу луткарских позоришта у Новом Саду (1995), признање Интернационалног биографског центра из Кембриџа који га је 2000. године уврстио у публикацију *2000 Outstanding intellectuals od the 21st Century*, док му је ИВС доделио диплому и сребрну медаљу за дело *Missa Oecumenica*. Члан је Савеза композитора Србије, Савеза композитора Војводине, оснивач је и члан Војвођанског удружења за рану музику, а такође је оснивач и председник Управног одбора фондације „Organium Pannonicum”.

¹¹ Компакт-диск „Међу јавом и мед сном” објавили су Културни центар „Лаза Костић” из Сомбора и Асоцијација гитариста Војводине. Композиције су снимљене у студију Академије уметности у Новом Саду новембра 2010. године. У реализацији овог програма учествовали су: директор пројекта Михајло Несторовић, координатор Рашко Радовић, за снимање и миксовање звука био је задужен Бранислав Мицић, омот и штампа дело је фирме „Цицero Принт”, док је насловну страну осмислио академски сликар Драган Стојков. Реализацију пројекта помогли су: Културни центар „Лаза Костић” из Сомбора, Извршно веће АП Војводине – Секретаријат за културу, као и Асоцијација гитариста Војводине. Пројекат је регистрован и под ознаком: ЦИП – Каталогизација у

Нумера почиње кратком симулацијом звона у даљини (укупно два такта), оглашена су на тону е2. Потом истовремено наступају глас и клавир. Поетски катрен обликован је у музичку реченицу од седам стихова. Текст је у целој композицији третиран силабично. Део *A* (1. строфа Костићеве песме) је у а-молу, док су део *B* (2. и 3. строфа) и *Coda* у фис-молу. Део *B* означен и са *Piu mosso* при чему је текст 2. строфе обликован у реченицу од осам тактова. На почетку нумере, клавир имитира звона наизменичном сменом два сазвука, као и акордима који „звоне”, а поетски текст певач изводи нијансираном динамиком. У другом делу песме клавир постаје покретљивији, у левој руци су у осминском покрету разложени акорди, док се у десној руци изводе симултано. Након текста 2. Костићеве строфе, композитор је убацио узвик „Ој” у трајању од 4 такта, чиме је додатно подвукао драмски мотив патње песника, и тако драматизовао поетско-музички ток. Након наредног инструменталног одсека следи трећа, последња строфа. Чини је исти мотивски материјал као и у 2. строфи песме, с тим што се, у функцији коде, последњи поетски дистих понавља, са успоравањем, и њему се поново додаје узвик „Ој!”, у трајању од два такта, у декрешенду, на сâмом крају композиције.

Осим описаног Ковачевићевог уметничког остварења Костићеве поетске визије, пронашли смо и извођење исте песме у руху народне музике. Изводи је тамбурашки оркестар „Крагуји” из Крагујевца.¹² Солиста певач пева у духу староградске песме све три строфе. Снимак на „Youtube” постављен је 30. октобра 2020. године, отпремио га је на портал Дејан Вуковић. Извођење траје два минута и пет секунди. Свака строфа је дата у облику правилне музичке реченице у којој се понављају 3. и 4. стих строфе, као

публикацији, Библиотека Матице српске, Нови Сад, ознаке: ISBN 978-86-87823-07-5 и COBISS.SP-ID 258697735. Осим поменуто соло-песме С. С. Ковачевића, на компакт-диску се налазе и следећи аутори и композиције: Љубомир Николић „Међу јавом и мед сном”, Ведран Феризовић „Објесен”, Рашко Радовић „Вече”, Доротеа Вејновић „У – ју – ју – ју – ју”, Јасмина Митрушић – „Salve Eternum”, Звонко Марковиновић Мими „Снове снивам”, Милан Јовановић Јофке „Зора и девојка”, Мирољуб Аранђеловић Расински – „Објесен” и „Моја дангуба”. Композиције су штампане у публикацији: *Савремене композиције војвођанских композитора на стихове Лазе Костића* /Штампана музикалија/, приредио Љубомир Николић, Културни центар „Лаза Костића” – Асоцијација гитариста Војводине, Сомбор 2011. На страни 3 налази се прилог Миодрага Радовића „Лаза(р) Костић – мелопоеа”. Композицију „Zvono”, написану 4. новембра 2010. године, Ковачевић је посебно штампао у својој збирци „12 solo-pesama” у издању „Прометеја” из Новог Сада.

¹² Тамбурашки оркестар „Крагуји” основан је 1981. године у Крагујевцу. У почетку наступа по ресторанима широм Србије, а затим на разним фестивалима народне музике у земљи. Оркестар је снимио компакт-дискове – „Ко у старој песми” (без године) и „Антологија најлепших староградских песама” (2018).

својеврсни припев. Мелодија је креирана на дурској основи, темпо извођења је умерен. Поетски текст је третиран силабично са местимичним мелизмима. Између поетских строфа дат је инструментални део у извођењу тамбурашког састава. Није приметно динамичко нијансирање, а на крају песме је *ritenuto* (задржавајући музички ток) истакнут завршетак поетско-музичке целине.¹³ Треба напоменути да се на „Youtube” каналу налази неколико снимака који комбинују извођења више различитих песама, а снимци се зову: Сплет српских народних песама, МПХ/лек за душу, и други.

¹³ У науци о књижевности користи се термин: „ретардација” (lat. *retardatio* – задржавање, кашњење) – успоравање приче. У музичким партитурама и литератури неретко се појављује термин „*ritardando*” када се постепено успорава музички ток.